

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Кыдыралина Ж.У. Становление и судьбы идей по национальному вопросу в Казахстане (1917-1991 гг.): исторический анализ / Астана, 2008. С.400
- 2 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2002. – 720 бет.
- 3 Зағыпаров Қ. Ф. Философиялық терминдердің сөздігі / Қ. Ф. Зағыпаров. - Павлодар: ПМПИ, 2011. - 138 б.
https://philosophy_kaz.academic.ru/111/%D0%98%D0%B4%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F Қаралды 12.05.2025 ж.
- 4 Бектаев Қ. Үлкен қазақша-орысша сөздік / - Алматы: Алтын қазына, 1999. - 704 б.
- 5 Қарағанды облысы мемлекеттік архиві (ҚОМА) Қ.538 Т.1 І.122 П.64-87
- 6 Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві (ҚР ПА) Қ.708 Т.91 І.3 П.1-4
- 7 ҚР ПА Қ.708 Т.91 І.80 П.1-4
- 8 Бейбітшілік жолындағы қажымас күрескерге // Орталық Қазақстан. 1980. – 1 апрель
- 9 Неустанному борцу за мир // Индустриальная Караганда. 1980. – 1 апрель
- 10 Мамыраев М. Ерлік шежіресі // Орталық Қазақстан. 1980. – 2 апрель
- 11 Сарычев В. Важное событие // Индустриальная Караганда. 1980. – 2 апрель
- 12 ҚР ПА Қ.708 Т.92 І.367 П.24-25
- 13 ҚР ПА Қ.708 Т.92 І.367 П.20
- 14 Коханов С. Души прекрасные порывы, или История о том, как «альма-матер» объявила своих питомцев неблагонадежными // Ленинская смена. 1989. 29 декабря С.2
- 15 ҚОМА Қ.538 Т.1 І.222 П.31-37
- 16 Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің архиві (ҚУА) Қ.764 Т.2 І.703 П.249-275
- 17 Әділет Жағыпардың «Движение коммунары» астыртын жастар тобы мүшесі болған Эмма Усмановамен сұхбаты // – Бетпақдала. 2023. 6 тамыз
- 18 Әділет Жағыпардың «Движение коммунары» астыртын жастар тобы негізін қалаған Борис Парсеговпен сұхбаты. Астана, 2025. 25 қаңтар

СТАЛИНДІК ҰЖЫМДАСТЫРУ ТУРАЛЫ НЕМЕСЕ 1928-1932 жж. ҚАЗАҚТАР НЕГЕ АШАРШЫЛЫҚҚА ҰШЫРАДЫ

Жұбатқанов К. Ж., т.ғ. к., доцент

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Біздің жақын тарихмыздың қиын кезеңдері мен қайғылы беттерінің бірі - 1929-1933 жылдары Қазақстанда, бүкіл КСРО-да болған сол кездегі кеңестік ауылының ұжымдастыру жылдары. Ұжымдастыру Қазақстан халықтары үшін, ең алдымен, қазақ халқы үшін ең қанды және қиын драма болды. Адамзат тарихында қазақстандық апат сияқты трагедияның болуы екіталай, ол 2,5 миллионнан астам адамның өмірін қиды, оның 2,3 миллионы қазақ халқына тиді.

Ұжымдастыру науқанының Қазақстанда барлық жерде жүргізілуі ауыр зардаптарға әкелді, бірақ оның жойқын табиғаты көшпелі және жартылай көшпелі қазақ қожалықтарына әсер етті. 1928 жылы ұжымдастыруға дейін Ақтөбе облысында халықтың 68 %-ы қазақтар болған (сол кездегі мұрағат құжаттарында Ақтөбе облыстық мұрағатында бұл ұлт казактар деп аталған), 32 %-ы басқа ұлт өкілдері болған.

Халықтың негізгі кәсібі ауылшаруашылығы болды, бұл жерде қазақтар арасында мал шаруашылығы және орыстардың арасында егіншілік басым болды. 1917 жылы біздің облыста 2 702 000 бас ірі қара мал бар (барлық түрлері), 1925 жылы - 941 000, 1926 жылы - 1 200 000 және 1927 жылы - 1 758 000. Ірі қара малының табысы 1927 жылы 35% құрады. 1917 ж. қатысты. (1)

1928 жылы біздің облыста қазақ халқында отырықшы шаруашылықтардың 28 % және жартылай көшпелі шаруашылықтардың 72 % болды. Сол жылы 80 байдан 14426 ірі қара тәркіленді, олар жеке шаруа қожалықтарына (74,2 %), колхоздарға (10,5 %), совхоздарға және басқаларға (15,3 %) таратылды. (2). 1929 жылы Кеңес үкіметі «бай» және «кулак» сияқты ұғымдарды нақты анықтағанын атап өту керек. Мұндай кез-келген қазақтың шаруа және орыс шаруалары, сондай-ақ шаруашылықтың деңгейі орташа деңгейден жоғары басқа шаруалар болды.

«Орташа» ұғымын жергілікті билік айқындау тапсырылғандықтан, нақты өлшемдер болмаған кезде кез-келген қазақ немесе басқа шаруа, егер оның киіз үйі (үйі) көршісінің сиырына қарағанда көбірек сүт берсе, оны бай немесе кулак ретінде жіктеуге болады. Егер қожалықта бірнеше сиыр немесе басқа жануар болса, онда жағдай түбегейлі өзгереді. Сонымен қатар, сол кездегі заңдарға сәйкес, тәркіленген барлық байлықтардың төрттен бір бөлігі кім кәмпескелеуге қатысты.

Ұжымдастырудың барлық зияндылығы мен қатыгездігін, сондай-ақ тәркілеу шараларын нақты суреттейтін келесі құжат Ақтөбе облыстық мұрағатында сақталған, бұл Ақтөбе облысы Шалқар ауданы, Қарабұтақ болысының 11-ші ауылының азаматы Ұзақ Расмахаметовтің өтініш хаты.

Бұл өтініште бұл азамат КАССР прокурорына мынаны жазады: «1928 жылғы 10 қыркүйекте Орталық Атқару Комитеті мен Қазақстан Халық Комиссарлар Кеңесінің шешімі негізінде, ірі жартылай феодалдық қазақ байларының мүлкін тәркілеу және шығарып жіберу туралы, Ақтөбе облысы, Шалқар ауданы, Қарабұтақ болысының 11-ші аулында осы жарлықтың орындалуы осы ережеге және меншікке жататын адамдардың тәркіленген мүліктерінің тізіміне енгізілді, атап айтқанда: жұмысшы жылқы 60 бас, түйе 4 бас, жас жылқы 30 бас, қошқар 60 бас, 30 бас, бұқалар 2 бас, сиыр 3 бас, бұзау 3 бас, 1 вагон, тарантас 1 және фургон 1 шіріп жатыр, бұл мүлік бұрыннан сипатталған және алынған, ал үстіміздегі жылдың 23 қыркүйегінен бастап комиссия осы ірі қара малын тапсыруға кіріседі, дәлірек айтсақ тарату. Менің малым мен мүлкін тәркілеу келесі себептерге байланысты дұрыс емес деп санаймын:

1. Тәркілеу ОСК мен Қазақстан Халық Комиссарлар Кеңесінің мүлкін тәркілеу және қазақтың байларын шығару туралы шешіміне қайшы келеді. Менің фермам жартылай көшпелі аймаққа тиесілі, онда биліктің осы бұйрығына сәйкес 300-ден астам малға ірі қара малы тәркіленген. Жоғарыда аталған мысықтан менде бар болғаны 192 бас ірі қара мен ұсақ мал бар екені анық, бұл барлық мөлшерді үлкен мөлшерге есептегенде одан да аз болады. Заң санының және малдың барын салыстыру комиссияның менің мүлкін тәркілеу жөніндегі әрекеті дұрыс еместігін көрсетеді. Мен сондай-ақ патшалық кезінде белгілі бір лауазымға ие болған адамдар санатына кіре алмаймын (мысалы, волость губернаторы), өйткені мен ешқашан қызмет еткен емеспін немесе бұрынғы сұлтандар мен хандардың ұрпағымын. Менің алты жанұям бар, олардың ішінде мен еңбекке қабілеттімін, ал балалар жас. Мен өз фермамды 1915 жылдан бері өзім өсіремін, мен ешқашан басқа адамдардың жалдамалы еңбегін пайдаланған емеспін, жаз мезгілінен басқа, менің 2 маусымдық бақташым болған кезде (5 ай). Мал өсірумен қатар, мен жеке өзім 3 т бидай мен тары егемін, ал мен шөпті 6 данадан аламын. Мен антисоветтік әрекетте ешқашан байқамашпын және мен өзімнің қай категорияға жататын жұмысшылардың күшін толық мойындаймын, өйткені мен өзімнің жеке еңбегімнің арқасында осы мүлікті өзіме алдым, енді мен оны мүлдем алып кетіп, ештеңе қалдырмаймын». (3)

Осылайша, біз сіздермен әйгілі сыныптық тәсілдің және оның адамдардың тағдырына, туысқандар ретіндегі қарым-қатынастарына қалай әсер еткенін көреміз. Жоғарыда айтылғандай тәркілеу революциялық экспроприация жасаған адамдарға үлкен дивидендтер берді. Мәселен, Ақтөбе облысының № 25 ауылының шаруа қожалықтарының бірі «пікірсайыс барысында сөйлескен тәркіленген сатып алу саны жеткіліксіз, егер мүмкін болса, тәркіленген сатып алу санын көбейту туралы өтініш беру керек» деді. (4) Біздің республикамыздың сол кездегі басшылығы, Қазақстандағы сталиндік ұжымдастыру саясатының белсенді жүргізушісі Голощекин басқарып, оның мал шаруашылығы

аудандарына «ұжымдастырудың жоғары қарқыны» еніп, оны 1932 жылы аяқтау міндеті қойылды.

«Ауылдағы ұжымшар қозғалысының негізгі формасы» барлық өнімді малдың толық әлеуметтенуі «болатын ауылшаруашылық артель. Ортсайлауком мен КАССР Халық Комиссарлар Кеңесінің 1930 жылғы 1 ақпандағы шешімінде ол толық ұжымдастыру облыстарында, колхозшылар мен кедей шаруа жиналыстарының жиналыстарының шешімдері негізінде, Қазақстанның жекелеген аудандарында және Ақтөбе облысының шегінде құлақтарды, байларды, жартылай жер иеленушілерді, жартылай феодалдарды көшіріп, қоныстандыруға құқық берді. оның мүлкі тәркіленіп, колхоздардан тыс жерлерге жаңадан бөлінген учаскелерде, оларға қалған учаскелерді басқару үшін қажетті ең төменгі мөлшерде қалған жерлерді қоспағанда», (5) деп аталатын аумақтар экономикалық және экономикалық жоспардағы жұдырықтар, байлар және т.б. ең нашар болды.

1930 жылдың басында Ақтөбе облысында ұжымдастыру, кейбір деректерге сәйкес, жалпы саны 1445,319 га жерді алып жатқан Мәртөк ауданында 5480 қазақ үй шаруашылығы және басқа ұлттардың 1850 үй шаруашылығы (мұрағат құжатында көрсетілгендей - еуропалық) қатысты, Мәртөк ауданында - Жалпы ауданы 783 409 га жерді алып жатқан 3 058 қазақ және 4 776 басқа ұлт өкілдері, ал Ақбұлақта - 2334 қазақ шаруа қожалығы және жалпы ауданы 640 958 га жер учаскесімен 4 620 басқа ұлт өкілдері. (6)

Айта кету керек, сол кездегі КСРО-да да, Қазақстанда да ұжымдастыру шаруа қожалықтарының, мал шаруашылығының да, егіннің де жаппай әлеуметтенуі үшін жағдайларды ешқандай әлеуметтік, психологиялық, материалдық дайындықсыз жүзеге асырылды. Сонымен, Ырғыз ауданында 1930 жылдың басында «тәркілеу кезінде мал алған екі кооператив болды (70 бас), ал екіншісі болмады. Біреуі де, екеуі де жарғыны білмейді, олар экономиканы бөлек басқарады, әлеуметтену жүргізілмеген. (7)

Жоғарыда атап өткендей, астықты сатып алу 1920-ші жылдардың аяғы мен 1930-ші жылдардың басында. олар Қазақстандағы көшпелі мал мен отырықшы ауылшаруашылық кәсіпорындары арасындағы дәстүрлі тауар алмасуды тоқтатты, осылайша қазақ ауылының экономикалық тұрақтылығына айтарлықтай зиян келтірді. Мұрағаттық құжаттар, мысалы, 1929 жылдың соңында Ырғыз ауданында «адам ағзасының (ашаршылық) қаупі халықты қатты мазалайды. Халық бұл мәселеге қатысты дүрбелең туғызады». (8)

Шалқар аудандық атқару комитеті Ақтөбе аудандық атқару комитетіне жасаған баяндамасында «нан беру мәселесі кейбір саяси астарға ие болды, әсіресе ауылдардағы бірқатар саяси және экономикалық науқандарда таптық бұрмалаулар болған жағдайда, кедейлерді бөлу тұрғысынан маңызды рөл атқаруы керек» деп жазылған.

Нан тарату қағидатты қатаң сақтай отырып жүзеге асырылды, ең алдымен, нан кедейлер мен шаруа қожалықтарына сатылды. (9). Астық сатып алу бойынша жұмыстардың барысына арналған Ақтөбе облысы Ақ-Бұлақ ауданының жұмысшы-кедейлер конференциясының қарарында былай айтылды:

«3. Конференция кейбір кедей және орта шаруалардың құлаққа кедей және орта шаруалардың аулаларында нан жабуға көмектескенін көрсетті ». Олардың жарлығында осы аудандағы фермерлер - «с» тармағында: «Баспана үшін шығаруды, жер учаскелерінен айыруды тоқтатпай, ерекше жағдайларда Кеңес өкіметінен өлім жазасын қолдануды сұраңыз» деп жазды. (10) Апатты жағдай туындаған кезде «тәркіленген Ырғыз, Шалқар, Табын малдары» Живсоюзға берілген. (11)

Шаруа қожалықтарын колхозға біріктіру осындай қысқа мерзімде өрескел зорлық-зомбылық арқылы жүзеге асырылды. Сонымен, Қобда ауданында милиция қызметкерлері «қызметтік жағдайын жеке мақсатта пайдаланып, рұқсатсыз тінту жүргізді. Тәркіленген мүлікті иемдену, жарамсыз өнімдер мен мүлікті заңсыз тәркілеу (май және ет), заңсыз тұтқындаумен қатар, «сонымен бірге колхоздарда жұмысшыларды жұмыстан шығару». (12)

Сонымен, тоталитарлық әкімшілік-әміршілдік жүйенің сол кездегі КСРО-да қалыптасқан шаруаларға қарсы саясаты ұлттық шекараларды білмеді, ол қазақтың шаруасына да, орыс шаруасына да, ауылшаруашылық еңбекпен айналысатын басқа адамдарға да бағытталған. Мұндай ұжымдастыру Қазақстанның село мен ауылдарында 1929-

1933 жж. және оған ілесетін шаралар - нан мен ет тәркілеу шаралары республикамыздың ауылшаруашылығына және, ең алдымен, оның мал шаруашылығына үлкен залал мен зиян келтірді.

Бұл сталиндік ұжымдастырудың бәрін алдын-ала ойластырылғанын және содан кейін қазақ халқының көпшілігінің аштық арқылы құрту түсінбеу үшін көп ақыл қажет емес. Бұл миллиондаған адамның қайтыс болуына әкелді, оның 94 % көшпенді немесе жартылай көшпелі мал шаруашылығының арқасында өмір сүрді, онда негізгі азық-түлік өнімдері – ет және сүт болды.

Ұжымдастыру бойынша алғашқы әрекеттер революциядан кейін бірден кеңес үкіметі тарапынан жүргізілді. Дегенмен, сол кезде көптеген маңызды проблемалар болды. КСРО-да ұжымдастыруды өткізу туралы шешім 1927 жылы большевик коммунистік партиясының ХҮ-ші съезінде қабылданды. Ұжымдастыру себептері, ең алдымен:

1. КСРО-ға индустрияландыру үшін ірі капиталға салынған инвестициялардың қажеттілігі;

2. 1920-ші жылдардың соңында кеңес биліктің «астық жинау дағдарысымен» күресу.

Сталиннің қолдары қойған қауіп-қатерлері бар директивалар, бірінші кезекте партиялық басшыларға «партия ұйымдарын көтеруді» талап етіп, «құлақ қауіпіне қарсы күресті күшейтуді» талап етті. Бұл тілінде азаматтық соғыс уақытынан бері большевик партиялық қызметкерлері мен ұйымдары тарапынан айтылмаған еді.

Қазақстан экономикасына ең күшті соққы көшпелілер мен малшылардың тұрмыс жағдайына мәжбүрлеп көшіру саясатынан туындады, алайда көшпелі экономика өзінің экономикалық әлеуетін әлі толық пайдаланбаған және Қазақстанда негізгі экономика болды. Соған қарамастан, қоныстанудың күштеп саясаты және қоныстанғаннан кейін оларды ұжымдық шаруашылықтарға тарту мүмкіндігінше тезірек жүзеге асырылды.

1932 жылдың ақпан айына дейін Қазақстанда колхоздардың 87 % және жеке қожалықтардың 51,8 % мал басын толық жоғалтты. 1933 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша еліміздің шығысында ірі мал шаруашылығы базасы болып саналатын аймақ ұжымдастыру қарсаңында 40 миллион бастан 4 миллион бас ірі қара мал қалды. Мұрағаттық деректер арқылы мен сталиндік саясаттың барлық қатыгездігі мен адамгершілікке жатпайтындығын анықтадым, өйткені ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық менталитет пен мінез бұзылып, гомо советикус немесе совок деп жаңа топ пайда болды.

Ол бүкіл кеңестік жүйе пен оның экономикалық жүйенің құлы болды, ол өзінің жұмысында ешқандай ынталандырумен айналыспады, ол ХХ ғасырдың 80-ші жылдарының ортасында бүкіл кеңестік жүйенің дағдарысына және тұтастай алғанда экономикалық дағдарысына әкелді.

Ғылым әлемінде танымал американдық тарихшылар Роберт Конквест, Марта Олкот және басқалар осы мәселеге үлкен мән және жауапкершілігімен зерттеді. Қазақстанда бұл халықтың трагедиясы туралы алғаш рет Қазақстандағы танымал тарихшылар Манаш Қозыбаев, Жұлдызбек Әбілқожин, Мақаш Татімов жазды, олар 1989 жылы КСРО-ның басты тарихи журналында - «Тарих мәселелері» - «Қазақстандық қайғылы оқиға» мақаласында жариялаған еді.

1992 жылы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің Президиумы жанынан құрылған комиссия аштықтың мән-жайын және себептерін зерттеуде үлкен жұмыс жасады. Көптеген зерттеулер орыс және қазақ тілдерінде жарық көрді. 2012 жылдың маусым айында Астана қаласында - Қазақстанның астанасында - ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіш ашылды. 2 580 000 қазақтар қаза тауып, 800 мыңға басқа елдерге қоныс аударды. Республика тұрғындарының 11 % украиндықтардың, 6 % орыстардан, 8 % өзбектерден, 13 % ұйғырдан, 10 % татарлардан, 11 % немістерден аштықтан қаза тапты.

Астанада 2012 жылы болып өткен «Қазақстандағы ашаршылық: халықтың қайғысы мен тарих сабақтары» атты халықаралық ғылыми конференцияда ҚР Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының директоры Б. Аяган 1926 жылы республикадағы қазақтардың саны - 3 628 000 адамды құрады деп айтты. Келесі халық санағы 1939 жылы өтті және қазақ халқы 1 300 000 адамды жоғалтқанын көрсетті,

яғни, барлығы шамамен 36 %. Ғалымның айтуынша, 1929 жылдан 1931 жылға дейін, Қазақстанда кеңес үкіметіне мен оның жүргізген ұжымдастыру саясатына қарсы 372 көтеріліс болды, онда 80 мыңнан астам адам қатысты. Аштық 1938-1939 жылдарға дейін созылды.

Б. Аяған былай деді: «Бұл қайғының ауқымы соншалықта сұмдық болғанын, оны геноцид саясатының көрінісі ретінде толық моральдық жауапкершілікпен белгілей аламыз. Мұндай мәлімдеме геноцид қылмысын болдырмау және жазалау туралы халықаралық конвенцияда бекітілген халықаралық құқықтың қатаң нормаларынан туындайды. «1932-1933 жылдардағы аштық туралы шындық» ұжымдық монографиясында «1930-ші жылдардағы ұлы аштық» деп атап көрсетті. Қазақстанда 1926-1939 жж. қазақ халқы мен басқа да халықтар тарихында бұрын-соңды болмаған ұлттық қайғылы апат ретінде білеміз. Қорытындылай келе, Украинадағы ашаршылық сияқты, Қазақстанда ұлы ашаршылық ресми түрде АҚШ, Канада, Австралия және көптеген Латын Америкасы мен Шығыс Еуропа елдерінде геноцид деп танылды». (13)

Сталиндік ұжымдастыру және Қазақстанда, Украинада т. б. болған аштық, содан кейін 1937-1938 жылдарда сталиндік саяси қуғын-сүргін саясаты ХХ ғасырдың бірінші жартысында біздің халықтардың тәуелсіз мемлекет мен халық болуына үлкен кедергі жасады.

ХХ ғасырдың басында осы екі халықта өздерінің ұлттық-патриоттық интеллигенция мен ұлттық-демократиялық саяси партиялары болған еді, біздің жағдайда, Алаш партиясы 1918-1920 жылдарда азаматтық соғыстың қиын кезеңдерінде бұл партия қазақ халқын мүдделерін мүмкіндігінше қорғауға тырысты.

1920-1937 жылдарында олар Қазақстанда қайта құруды бастаған, бірақ Сталин мен оның серіктестері бұлардың оған мойынсұнбайтын және үндемей қалмайтынын, «простой винтик» болмайтынын түсінген кезде, ұлжанды қазақ немесе украин, т.б. азаматтарды фашистік-неміс немесе жапондық шпион, капиталистік барлау қызметтердің тыңшысы; Сталинді және оның серіктестерін өлтіруге тырысты және т.с.с. өтірік жаламен қуғын-сүргінгі ұшыратты. Балаларын, олардың тікелей туыстарын және достарын бәрін құртты. Керек болса, 1986 ж. желтоқсан айында Алматыда қазақ жастардың кеңес үкіметінің әділ емес ұлттық саясатына қарсы болғанына, оларға қарсы аямай репрессия жүргізді.

Мұның бәрі Сталиннің Кремльдің тағына отыру үшін имперлық, ұлыдержавалық сыртқы және ішкі саясаттын жүзеге асырғанын көрсетеді және дәлелдейді. Оған бұлардың аштыққа немесе қорқынышты азаптарына тап болғанын, әсіресе дамымай және артта қалған халық ретінде, бәрі бір болған еді.

Сонымен, Ашаршылық – 1932-1933 жылдары Қазақстанда миллионнан астам адамның өмірін қиған нәубет. Қазақстан тарихшыларының тың деректеріне сүйенсек, ашаршылықта үш миллионға жуық қазақ өлген. Жергілікті халықтың алтыдан бір бөлігі тарихи Отанын мәңгілікке тастап кетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақтөбе облысының мемлекеттік мұрағаты. Қ.63. 1-құжат. Іс.69. 1-бет.
2. Сол жерде, Іс.38. 36-бет.
3. Сол жерде, Іс. 433. 279-бет.
4. Сол жерде, 127-бет.
5. Сол жерде, Іс. 335. 101-бет.
6. Сол жерде. 167-бет.
7. Сол жерде., Іс. 23. 128-бет.
8. Сол жерде.
9. Сол жерде, 134-бет.
10. Сол жерде, Іс. 281. 3-бет.
11. Осы құжат. Іс. 129. 275-бет.
12. Сол жерде. Қ. 13. Оп. 1. Іс. 311. 21-бет.
13. <http://l.120-bal.ru/istoriya/23851/index.html>.